

Internet és társadalomtudomány: a kutatás helyzete

Az Internet-tudomány az elmúlt években végigment a diszciplínává válás útján. Létrejött mintegy félszáz lektorált szakfolyóirata, amelyek közül a legjelentősebbek bebizonyították, hogy ma már nemigen van modern társadalomtudományi ütközet digitális segédcsapatok nélkül. A referencialáncba szerveződő Internet-szakirodalom mára mintegy félezer kötetet számlál, kb. két tucat „klasszikus” és 50-60 szignifikáns munkával. Gyorsan növekedik a szakosított kutatóintézeti hálózat, a világon kb. félszáz frissen létrehozott intézettel és évente kb. 400 jelesebb Internet-vonatkozású konferenciával. A szerző összefoglaló tanulmányában az egyre táguló kutatási univerzum tagolódását mutatja be, négyféle tengely mentén rendszerezve az Internettel kapcsolatos társadalomtudományi kutatásokat.

Szerzői információ:

Z. Karvalics László

Történész, az információs társadalom kutatója. A Budapesti Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Információmenedzsment Tanszékének docense, az 1998-ban alapított ITTK (Információs Társadalom- és Trendkutató Központ) Igazgatója és az 1992 óta létező Információtörténelem Műhelykurzus vezetője. Számos információs társadalommal foglalkozó kurzus kidolgozója, szakkönyv és tanulmány szerzője. Legutóbb megjelent könyve: Bevezetés az Információtörténelembe (Gondolat, 2004). „Kiváló Oktató” (1999), 2000-től Széchenyi ösztöndíjas.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Z. Karvalics László. „Internet és társadalomtudomány: a kutatás helyzete”.

Információs Társadalom IV, 3–4. szám (2004): 190–206.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.IV.2004.3-4.18>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Z. Karvalics László:

Internet és társadalomtudomány: a kutatás helyzete

Az Internet-tudomány az elmúlt években végigment a diszciplínává válás útján. Létrejött mintegy félszáz lektorált szakfolyóirata, amelyek közül a legjelentősebbek bebizonyították, hogy ma már nemigen van modern társadalomtudományi ütközet digitális segédcsapatok nélkül. A *New Media and Society*, a *Convergence*, a *Cyber-Geography Research Bulletin*, az *Information, Communication & Society* és a *Terminal* mellett a kizárólag a Weben létező *First Monday*, a *C-theory*, a *Netfuture* vagy a *TechKnowLogia* a legmagasabb tudományos standardok alapján működik. A referencialáncba szerveződő Internet-szakirodalom mára mintegy félezer kötetet jelent, kb. két tucat „klasszikus” és 50-60 szignifikáns munkával. Gombamód növekedik a szakosított kutatóintézeti hálózat, a világon kb. félszáz frissen létrehozott intézettel, évi kb. 400 jelesebb Internet-vonatkozású konferenciával. Megalakult és négy alkalommal rendezett rangos világkonferenciát az Internet-kutatók nemzetközi szervezete, az *AoIR* (Association of Internet Researchers), és rajta kívül számos más kutatási feladatokat ellátó szakmai tömörülés is létrejött. A www.netzwissenschaft.de oldalain mindent megtalálunk, ami az Internet-tudományhoz kötődhet: 14 ezernél több kategorizált link vezet innen az Internet-kutatással foglalkozó szakemberekhez, kutatóintézetekhez, kutatási projektekhez, periodikákhoz, konferenciákhoz, illetve a témában megjelent könyvekhez, esszékhez és egyéb publikációkhoz.

Am vajon hogyan tagolódik, hogyan épül fel ez az egyre kiterjedtebb, egyre nagyobb méretű kutatási univerzum? Milyen tengelyek mentén kategorizálhatók az Internethez kötődő társadalomtudományi kutatások?

A határok keresése

2002 közepén „Online társadalomtudományok”¹ címmel sokat ígérő válogatás jelent meg, amelynek 23 tanulmányáról azután gyorsan kiderült, hogy tárgyuk nem más, mint a szakirodalomban „online research” néven ismert, alapvetően *módszertani és kvantitatív* elemekből építkező jelenségek világa (*online* kérdőíves felmérési technikák, *online* adatgyűjtési és adattisztítási módszerek, felhasználói statisztikák készítése, Web-tartalmak elemzése, stb.)

Egy évvel korábban a majdnem változatlan összetételű szerkesztői gárda még izgalmasabb címmel támasztott kedvet egy másik válogatáshoz, ezt egyenesen „Az

¹ Batinic, Bernad, Ulf-Dietrich Reips, and Michael Bosnjak, (szerk.) 2002: *Online Social Sciences*. Göttingen: Hogrefe & Huber Publishers

Internet-tudomány dimenziói”² néven jelentették meg, ám tartalma gyakorlatilag megegyezik a másik kötetével: módszertan minden mennyiségben. A kötet bevezetője az Internet-tudományt (*internet science*) olyan új interdiszciplináris területként határozza meg, amelynek „célja az Internet empirikus vizsgálata, ahol az Internet *eszköze és tárgya* is lehet a tudományos kutatásnak”.³

Amikor az Internet társadalomtudományának (*social science of the Internet*) a helyét és érvényességi körét keressük a rokon megközelítések és a szakirodalom rengetegében, elsőként azt kell tisztázni, hogy az hol, hogyan és miképpen viszonyul, ill. kapcsolódik a felsorolt témákhoz. A különböző elnevezések és jelentések ugyanis mostanra már nehezítik a tisztánlátást, és nemhogy segítenék, inkább gátolják a megfelelő diskurzusok kialakulását. Az alábbiakban tehát javaslatot teszek egy olyan fogalmi és tartalmi felosztásra, amelyben a jelenleg ismert kutatási témák, célok és programok az Internettel összefüggő társadalomtudományi megközelítések egymástól jól elkülöníthető, ám az érintkezési pontokat is felmutatni képes rendszerén belül válnak értelmezhetővé.

A fentieknek megfelelően a mostanra kialakult irányzatok és témák ismeretében négy különböző területet különíthetünk el:

- az *online* kutatást (*online research*),
- az Internetet mint a társadalomtudományok új ismeretszervező és kooperációs felületét (*online social science*),
- az Internet-kutatást (*Internet-research*), és
- az Internet társadalomtudományát (*social science of the Internet*)

Az egyes területek esetében azonos szerkezetű táblázatokban tekintjük át, hogy mivel jellemezhető az adott irányzat, milyen kutatási teljesítményt mutat fel, milyen „anyatudományból” nő ki és milyen társtudományok alkotják közvetlen kapcsolati terét.

Online kutatás (*online research*)

Az „*online* kutatás” a „hogyan”-ok birodalma – a vizsgálatok arra irányulnak, hogy miképpen lehetnek hatékonyabbak a bármilyen tárgyban *online* végzett kutatások.⁴

² Reips Ulf-Dietrich, Bosnjak Michael (szerk.) 2001: *Dimensions of Internet Science*. Pabst Science Publishers, Lengerich, Németország

³ Az „és” helyett szívesebben használnám az „és/vagy” modalitást.

⁴ Az *online* kutatások nagyobb részét az első pillanattól fogva a szakosított, piaci alapon szerveződő kutatócégek és az Interneten tartalomszolgáltatást nyújtó óriásvállalkozások marketingrészlegei folytatták. Elsősorban a felhasználói szokások és attitűdök őserdejében igyekeztek valamiféle rendet teremteni, hogy az Internet-gazdaság szereplőit segítsék választásaikban és piaci magatartásukat orientálják. A gazdasági szereplők adatéhsége később átragadt a kormányokra, amelyek a „második körben” kezdtek nagy megrendelőként fellépni. Az egyetemek független, szakosított kutatóintézetet csak ezt követően, az ezredforduló környékén kezdték megjeleníteni a kutatási térképen.

1. táblázat

Javasolt elnevezés	<i>Online kutatás</i>
Tipikus kutatási témák	Online módszerek fejlesztése, tesztelése, háttér-szemponatok megtalálása, kidolgozása, összehasonlítása, értékelése. „Segédtudományok” (pszichológia, ergonómia) eredményeinek bevonhatósága, vizualizáció, taxonómiák
A kutatási kimenetek „műfaja”	Mérési eredmények, ajánlások, módszertani leírás, know-how
A tudásműveletek jellemző vonásai	Metaszint, technológiaközeliség, adatbáziskezelés,
„Anyatudomány”	Kutatásmódszertan, közvéleménykutatás, matematika, kvantitatív módszerek

Az Internet mint a társadalomtudományok új ismeretszervező és kooperációs felülete (online social science)

Az Interneten való megjelenés és a hálózatosodás trendje számtalan új lehetőséget nyitott a tudományművelés, valamint annak még inkább iparszerűvé és nemzetközivé válása számára. Ezen belül a társadalomtudományok jellegüktől függően használhatják ki az Internet által nyújtott előnyöket: a humán tudományokban például igen fontos a forrásokhoz, ill. az elsődleges és másodlagos irodalomhoz való hozzáférés, vagy a sokféleképpen „klaszterezhető” vitacsoportok működése. Ahány társadalomtudomány, annyi ágazat.

2. táblázat

Javasolt elnevezés	<i>Online társadalomtudomány</i>
Tipikus kutatási témák	Online forrásközlés, adatbázisok, tudástárak, archívumok, csoportmunka-felületek, szakmai publikációs fórumok
A kutatási kimenetek „műfaja”	„Legjobb gyakorlatok”, mintarendszerek ismertetése, tapasztalatok elemzése, ajánlások
A tudásműveletek jellemző vonásai	Tudásmegosztás, kooperáció, kommunikáció, modellezés, tipizálás
„Anyatudomány”	Számítógépes információfeldolgozás, tudányszervezés, információmenedzsment

Internetkutatás (Internet-research)

Az Internet mint társadalmi jelenség 1994 óta, tehát mindössze 10 éve a kutatás tárgya. Ennek megfelelően a formálódó hálózati kultúra minden vonatkozása, amely valamilyen jellegzetessége miatt a kutatói figyelem fókuszába került, „újnak” volt tekinthető. Ebből fakadóan – természetét tekintve – szinte valamennyi téma kutatása azonos forгатókönyvekkel kezdődött: leírás, fogalmi megragadás, azonosítás, elkülönítés, tipizálás, kategorizáció, diskurzusképzés. Egy-két év alatt létrejöttek az

Internet-kutatás referencialapjai (pl. az Internet „méreteinek” folyamatos követésére szakosodott *NUA* vagy a legjobb forgalomtérképeket közlő *cybergeography.org* oldalai).

Az Internet-tudomány zömét a hagyományos társadalomtudományok forrásvidékei felől érkező, saját kutatási területeiket már kifejezetten és egyre inkább csak az Internettel kapcsolatban definiáló szerzők „termelik”.

Az Internet-kutatás részben felhasználja az *online* kutatás technikáit, azonban természetesen nem kizárólag ezekre épít, miközben talán még a többi diszciplínánál is nagyobb gondot fordít arra, hogy a Weben való megjelenés minden lehetséges formáját kiaknázva építse tudás-hátországát. Az Internet-kutatónak, mielőtt leülne a számítógépe elé, ma már 40-50 alapművet – a leghagyományosabb módon – el kell olvasnia,⁵ s csak ezután következhet az Internet böngészése. Más kérdés, hogy az Interneten nagyobb arányban találunk Internet-kutatással, mint bármilyen más társadalomtudományi ágazattal foglalkozó szakanyagokat.⁶

3. táblázat

Javasolt elnevezés	Internet-kutatás
Típusos kutatási témák	Hálózati forgalom, a felhasználási statisztikák és szokások csoportspecifikus elemzése, a szolgáltatások elterjedtsége, diffúziós mintázatok, a tartalom összetétele, a felhasználói közösségek szociológiája és pszichológiája, ergonómia és design, a hálózati kultúra formái és alakváltozatai, problématerképek készítése, Internet-történeti kutatások, nyelvhasználat az Interneten
A kutatási kimenetek „műfaja”	Riportok, elemző adatközlések, tanulmányok
A tudásműveletek jellemző vonásai	Idősoros elemzés, a helyzet- és állapot-leírások kifinomultsága, trendérzékenység
„Anyatudomány”	Technika-szociológia, szervezetszociológia, média-és kommunikációelmélet, közösségelmélet, kultúraelmélet, műfajelmélet

⁵ Az Internet-kutatás releváns irodalmának nagy része csak nyomtatott formában érhető el. Kevés a teljes egészében *online* hozzáférhető munka. Mitchell „City of Bits” című könyve csupán néhány hónapig, szinte csak kedvesinálként volt elérhető 1995 nyarán, majd eltűnt a Webről, és azóta is csak könyvesboltból megszerezhető. Fordítva járt el Howard Rheingold, aki 1994-ben írt „Virtual Communities” című könyvét azonnal teljes egészében letölthetővé tette, mielőtt új bestsellere, a „Smart Mobs” 2002-ben megjelent.

⁶ Paradox módon mindez szintén azt jelzi, hogy az Internet-kutatás nagykorúsodott: gyorsan, színvonalasan megteremtette a saját *online* felületeit, miközben az Internet tárgyú könyvtermés java iránt megnyilvánuló erős és tömeges olvasói érdeklődéssel bizonyította, hogy megfelelő „felvevőpiacra” csatlakozott a kortárs társadalomtudományhoz. (Ne felejtsük: a művelők egyúttal fogyasztók is.)

Az Internet társadalomtudománya (Social Science of the Internet)

Az Internet-kutatás pionírművei előszeretettel választották a „kiber” jelzőt, és tudni „kiber”-előtagú szakkifejezést alkottak, amelyek együttesen lassan „kiber-irodalommá” kezdtek formálódni. Az alternatív művészeti és közösségi gondolatok szószólóiból, a virtualitás teoretikusából és az Internet mindennapjainak első elemzőiből álló efemer kiber-irodalom legfontosabb jellemzője a mai napig az, hogy vizsgálatai nem terjednek túl a világháló „szimbolikus” világán, a jelenségek leírásának egyetlen kontextusa jellemzően a „mi történik e tárgyban a Weben” kérdésre adott válaszok, együttesen maga az *online* kultúra egésze.

Az Internet társadalomtudománya ezen a leszűkítésen kíván túllépni. Ahogy Slevin (Slevin, 2000) írja nevezetesen „Internet és társadalom” című könyvében: „Az *'online kultúra'* egyáltalán nem irreleváns, az internetnek a modern társadalomra és kultúrára való hatását azonban akkor tudjuk igazán megérteni, ha látjuk, hogy a *'szimbolikus'* tartalom és az *'online'* interakciók a legkülönbözőbb társadalmi és történeti kontextusokba beágyazva”.⁷

Mik ezek a kontextusok? Amikor a társadalomelmélet nagy rendszeralkotói elkezdtek társadalommodelleket építeni, jellemzően alrendszerekre tagolt óriásmátrixok formájában, a média már akkor is kakuktktojás volt: önálló kategória-e, vagy mindegyik alrendszer fontos modulja? Nagy kérdés, hogy az Internet, ez az integráló erejű „szupermédiám” vajon ezeket a dilemmákat aktualizálja-e, vagy ennél paradigmatisabb váltásról van szó. A „Hálózat” köré konvergáló tudás vajon milyen új társadalomelméleti metszésponttá, illetve vonzésponttá teszi az Internet-jelenséget? Vajon melyek azok az átfogó társadalmi változások, amelyeknek része, de nem kizárólagos komponense mindaz, ami az Interneten történik? Alkalmazott társadalomtudományként milyen tudást és milyen összefüggéseket kell közvetíteni a gazdasági, kulturális és oktatási ügyekben illetékes döntéshozókhoz?

4. táblázat

Javasolt elnevezés	<i>Az Internet társadalomtudománya</i>
Tipikus kutatási témák	Digitális szakadék, új közösségi dimenziók, változó politikai attitűd- és cselekvésmintázatok, a Corpus Digitalis hatása a kultúra létrehozásának és elsajátításának folyamataira, a médiaszféra átalakulása, inputok a politikai stratégiatervezés számára
A kutatási kimenetek „műfaja”	Nagyívű, elemző szakmunkák, monográfiák, kismonográfiák, tanulmánykötetek, eredeti koncepciókat kifejtő esszék
A tudásműveletek jellemző vonásai	Szintézis, kontextusteremtés, rendszerszemlélet, integráció, történetiség, paradigma-keresés, a paradigmák változásainak érzékelése és értékelése
„Anyatudomány”	Társadalombólcsélet, filozófia, szociológia, antropológia, alkalmazott politikatudomány, technikaelmélet, az információs társadalom elmélete, innováció-, modernizáció- és gazdaságelmélet

⁷ Slevin (Slevin, 2000), Preface, p. IX.

Mielőtt összefoglalóan ábrázolnánk az egyes irányzatokat, két további területről kell még röviden szólni.

Az Internet-kutatás vagy Internet-tudomány (*Internet research, Internet science*) címet gyakran veszik fel azok a műhelyek, konferenciák és publikációk, amelyek az Interneten megjelenő tartalomszolgáltatások alapfunkcióit biztosító szoftvermegoldások fejlesztésével foglalkoznak. Ez az Internet technológiáinak kutatását jelenti, és gyakran közel sodródik az *online* kutatáshoz. Amikor például az együttműködésen alapuló szűrési technikák (*collaborative filtering*) vagy a különféle, általában mesterséges intelligenciaalapú ágenstechnológiák fejlesztése folyik a használhatóság (*usability*) fokozása érdekében, akkor egyúttal a felhasználás rekonstruálható folyamatai is kutatathatóvá válnak, egészen az egyedi kattintások szintjéig, és az *online* kutatás is erős fegyverzethez jut.

A technológiai kutatások egyik gerjesztője eközben az *online* (társadalom) tudomány maga. Az az erős igény, ami korábban a könyvtári osztályozó rendszerek kifejlesztésének a motorja volt, ma visszaköszön a még átfogóbban értelmezett „ontológiák” fejlesztésének népszerűségében. A világ leképezése, „a dolgok rendjének” lefordítása szoftvermegoldásokra elsősorban a keresés (és a visszakeresés) alaprendszerit támogatja, miközben a forrásokhoz való hozzáférés nemzetközivé válása elképesztő nyomást gyakorolt például az adatbázisokkal és adatszabványokkal kapcsolatos kutatásokra és fejlesztésekre. Még a mai hálózatok működésében oly meghatározó szerepet játszó egyszerű kis gépi eszköz, az útválasztó (*router*) is annak köszönheti létét, hogy a tudományos közösségnek erős igénye volt a közvetlen és korlátozásmentes kapcsolatokat biztosító kommunikációs megoldásokra. Hasonlóképpen a *World Wide Web* megalkotása vagy a szabad szoftverek mozgalma mögött is metatechnológiai elemeket találunk.

Ennél is érdekesebb azonban talán az a tény, hogy az önjárónak vagy a katonai kihívásokhoz igazodónak tartott technológiai fejlesztés valódi inputjai egyáltalán nem a fegyverkezési logika spiráljából,⁸ hanem az Internet akkor még nem is létező társadalomtudományának világképéből következtek. Vannevar Bush 1945-ös víziója az Internetről mint memóriakiterjesztő technikáról⁹ a tudás szervezésének, megosztásának és termelésének kortárs deficitjéből indult ki. Ted Nelson, a hipertext elvének megalkotója Bush követőjeként jutott el saját technológiai programjához, és az egész korai technológiai fejlesztés epicentruma a későbbi *ARPANET* program első „konstruktórének”, Licklidernek a „Galaktikus Könyvtárról” alkotott víziója volt.

Az Internet-kutatás hasonló diffúzióval kapcsolódik egy friss diszciplínához, a hálózatok átfogó, a társadalom- és természettudományokat is egyesítő tudományához (*science of networks*).¹⁰

A hálózatok általános tudományának legjobb laboratóriuma a ma már akár 25-26 rétegű „linkmélységet” is követhetően és áttekinthetően mérhetővé tévő óriáshálózat, amelynek tanulmányozása könnyebb és egyszerűbb, mint a nehezebben hozzá-

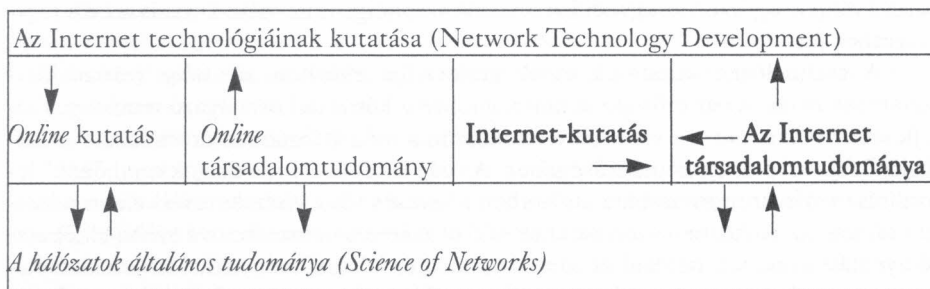
⁸ Szépen érvel emellett Uimonen (Uimonen, 2001), könyvének „The Origin Myth” című fejezetében (pp. 31-34.)

⁹ *MEMEX* – Memory Expanding Technologies. Bush tanulmánya (As we may think) az *Atlantic Monthly* 1945 októberi számában jelent meg.

¹⁰ Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Magyar Könyvklub, 2003. Buchanan, Mark: *Nexus*. Typotex, 2003

férhető természetes hálózati struktúrák (például a sejt-kommunikáció) világáé. Ennek megfelelően a *science of networks* rendre megtermékenyíti az *online* kutatást, az *online* közösségek kutatása viszont folyamatos inputokat szállít vissza az általánosabb modellek kereséséhez. A hálózatok általános tudománya egyúttal pontosan azt az absztrakciós szintet jelenti, amely az Internet társadalomtudományának egyik fontos „bemenete”, miközben az Internet-tudomány átfogó „világképe” és felismerései gyakorlati vezeték, ill. orientálják a hálózatkutatókat. A felsorolt kapcsolódások teljes rendszerét az alábbi táblázat érzékelteti.

5. táblázat

A fenti áttekintésből kiderül, hogy az Internet-kutatás és az Internet társadalomtudománya szoros szövetségben formálódik, s jól látszik az is, hogy a diszciplináris környezettel a legtöbb kölcsönhatást éppen az Internet társadalomtudománya produkálja. S ezzel talán sikerült is ráirányítani a célkeresztet arra a területre, amelynek a belső szerkezetével a továbbiakban foglalkozni kívánunk. Mielőtt azonban ezt megtehetnénk, az Internettel foglalkozó irodalom egy részét még ki kell zárni vizsgálódásaink köréből.

Az Internet paratudománya: kutatók a pincében

Az Internettel foglalkozó könyvtermésnek van egy olyan része, amely gyakran beoson különböző bibliográfiákba, áttekintésekbe, miközben valójában semmi köze az Internet-tudományhoz.

Ilyen például az Internet *didaktikus portré-irodalma*, a „Mi is ez az Internet és hogyan tanuljuk meg a használatát?” típusú tucat-kiadványokkal. Ilyen továbbá a *konjunktúra-irodalom*: a *dotcom* cégek szárnyalásakor számtalan cégportré, vállalatalapítóról szóló életrajz és újságcikkekből összeszerkesztett kvázi-krónika jelent meg, amelyekben nemigen akad egyetlen olyan sor sem, amelyet ma a kutatás felhasználhatna.

Sajnos ide tartozik a *műkedvelő Internet irodalom* is, amelynek léte abból fakad, hogy hamarosan egymilliárd ember használja a Netet, s így lassan egymilliárd potenciális teoretikussal kell számolnunk, akik rendre „felismerésekig” jutnak el az általuk olyannyira kedvelt és ismertnek hitt Internettel kapcsolatban. Amíg közlemények, konferenciaelőadások, társadalomtudományi „kirándulások” nem fakadnak ebből a motivációból, addig nincs is nagy baj. A megszólalás szándéka azonban sok esetben erősebbnek bizonyul a saját kompetenciához kötődő ítéltőképeségnél, s emiatt az

Internet-kutatóknak rendre át kell rágniuk magukat azokon a címükben és igényükben sokat ígérő, valójában azonban semmilyen hozzáadott értéket sem tartalmazó közleményeken, amelyeknek az a legfőbb jellegzetességük, hogy régóta ismert és alaposan körüljárt diskurzusokat – az irodalom ismerete híján – újdonságként „felfedeznek”.¹¹

Ennél már csak egy rosszabb és veszélyesebb kategória létezik, amelyet legszívesebben *aktivista pánik-irodalomnak* neveznék. Ez részben ideológiai frontvonalakat képez le (szerzőik „zöld”, „újmarxista” vagy „konzervatív” oldalról támadják a digitális kultúra bizonyos jelenségeit és/vagy az azokkal kapcsolatos nézeteket), részben pedig olyan, ideológiáktól függetlenül kialakított gondolkodói pozíciókból ered, amelyek megrekednek egy-egy jellegzetes és a tudomány által már régen megcáfolt (általában negatív) toposznál. Ebből fakad ennek az irodalomnak az a jellegzetessége, hogy az aktuálisan folyó diskurzusokat – mint mítoszokat – látszatra cáfolja, miközben *megsemmisítő bírálatának tárgya valójában nem is létezik a tudományos közbeszédben*.¹² Létező állításként, vélekedésként, diskurzusként írnak le olyan „nézeteket”, amelyek egy-egy fantaszta politikus, sci-fi író vagy újságíró elméjéből keltek életre, majd gúnyos és hideg logikával bebizonyítják azok tudománytalan voltát. Az Internet társadalomtudománya számára zsákutca, ha a fantomelméleteket megsemmisítő kvázi-tudománnyal tölti az időt, mivel azonban a közgondolkodás formálásában is van felelőssége, sajnos nem tekinthet el attól, hogy reflektáljon erre a vonulatra is.

Az Internet-kutatás korszakai – avagy hogyan látja mindezt Barry Wellman és David Silver?

Barry Wellman, az Internet társadalmi jelenségeivel foglalkozó kutatók doyenje egy friss írásában arra vállalkozott, hogy visszatekintve korszakolja a szakterület történetét.¹³ Megközelítése érdekesen egészíti ki a bemutatott tipológiát.

¹¹ Kérem az Olvasót, járjon nyitott szemmel és füllel, és figyelje, hányan „fedezik fel” például a digitális szakadék kérdéskörét és fejtik ki ezzel kapcsolatos véleményüket Magyarországon úgy, hogy sem az empirikus adatokat, sem az erre vonatkozó, lassan könyvtári nemzeti és hazai irodalmat nem ismerik.

¹² Hogy lássuk, hogyan működik ez a logika, bemutatok egy példát. „Az 'információs társadalom' mítosza” című cikkében Ulrich Briefs az alábbiakat írja: „Az elméletalkotás robbanásszerű jelensége azt sugallja, hogy a *jövő társadalma* hozzá majd el az *információs aranykort*, amikor is a technika vívmányai fognak dominálni a társadalomban, és a tudás fog uralkodni, *megszüntette a hatalmi és érdekharcokat*. Az egyszerűsítő elméletek szerint a *társadalom problémáit az információk hiánya okozza, és a számítógép hozza el a megváltást* a maga információs áradatával, függetlenül a tartalomtól, az értelemről, céloktól, stb. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy az új minőségű információs társadalomban az emberek életének és munkájának elválaszthatatlan részét fogják képezni ezen kommunikációs technikák, azaz *életidegen, tartalmatlan, naiv és formális lesz a társadalom*.” (Briefs, Ulrich: Mythos „Informationsgesellschaft”. *Zeitschrift Marxistische Erneuerung* 2000/3). (Kiemelés tőlem, ZKL.)

Nos, egyetlen tudományos diskurzus sem beszél aranykorról, nem mondják, hogy a hatalmi és érdekharcoknak vége, csak azt, hogy ezekből új típusú harcok formálódnak. Senki nem állítja, hogy információhiányból fakadnak a társadalmi gondok, egyetlen komoly gondolkodó sem beszél számítógép vagy Internet általi megváltásról. Innentől kezdve nehéz tudományos diskurzust folytatni Briefsszel, annál is inkább, mert az utolsó mondatból kiderül, hogy voltaképpen itt is a pánikirodalommal állunk szemben. Az elidegenedésről, az értékvesztésről és hasonló jelenségekről gondolkodni természetesen releváns lehet, ha erős argumentáció tartozik hozzá, ezt azonban a pánik-irodalomban jellegzetesen a kinyilatkoztatás helyettesíti.

¹³ Wellman, Barry: The three ages of Internet studies: ten, five and zero years ago. *New media & society* 2004/1. p. 7 Sage Publications, London

Wellman a számítógéppel támogatott kooperatív munka (*computer-supported cooperative work, CSCW*) témakörében 1992-ben tartott konferenciát tekinti a kezdetnek, ahol – egyetlen társadalomtudósként – kétségbeesetten próbálta meggyőzni az informatikusokat, hogy nem izolált kis csoportok számára kellene szoftvert fejleszteni, hanem a valós kommunikációs folyamatokat figyelembe vevő, lazább és kiterjedtebb hálózatokat kiszolgáló alkalmazásokat. Udvariasan meghallgatták, majd még jó néhány évig tovább készültek a legkülönbözőbb groupware programok – jobbára az asztalfióknak.¹⁴

A kilencvenes évek közepétől a gazdasági érdekek mégis kikényszerítették a változást: a felfutó *dotcom* világ a nyílt, lazán kötött társadalmi hálózatokat kiszolgáló alkalmazások felé fordult. Ez volt az Internetről való gondolkodás mitikus korszaka, amely a mindennapok fölé emelte az új médiumot. Az „Új Felvilágosodásról” és a kommunikáció demokráciájáról szóló utópiák, a nagy felfedezések korát idéző, euforikus hangulatú „útleírások” ideje ez, ami helyenként – a valódi személyes kapcsolatokról elszakadt, atomizált emberek társadalmának víziójával – antiutópiába csap át.

A második korszak kezdetét Wellman 1998 környékére teszi. A felhasználók számának rohamos emelkedése mind a kormányzati szféra és a gazdasági élet, mind a kutatók figyelmét az Internet valódi természetrajza felé fordította: a szisztematikus vizsgálódások időszaka következett. Az Internet leszállt a földre. Az informatikusok játékszeréből az emberek mindennapi eszköze lett, a különböző hálózati alkalmazások a webböngészők és a keresőmotorok ernyője alatt egyesültek. Az először marketingcégek, majd állami kutatóintézetek által elvégzett nagyléptékű felmérések nem igazolták sem a demokratikus álmokat, sem az elszigetelődéstől való félelmeket.

Az első korszak tehát a látnokok és a felfedezők, a második pedig a szociológiai kutatások számára szolgáltatott könnyen elérhető gyümölcsöket – mostanra már a jóval inkább *fókuszált, elméleti hátszéllel induló projektek* ideje jött el. A harmadik korszak vizsgálatainak középpontjában az Internet által elősegített vagy visszaszorított folyamatok, valamint a transznacionális vállalatok tevékenységének kell állnia. A groupware programok is átadták a helyüket a társadalomban szerveződő hálózatokat kiszolgáló alkalmazásoknak, a hasonló érdeklődésű embereket összekötő honlapoknak és a vállalati tudásmegosztó rendszereknek. A korábban csoportként tételezett emberek már hálózatként tűnnek elének, amelyekben a személyek – Wellman ügyes hasonlatával – „portálként” jelennek meg.

David Silver Wellmannal egyidőben megjelenő írása az Internet-tanulmányok (*Internet studies*) esernyőfogalmát javasolja szerteágazó régebbi és újabb diszciplínák összefoglaló megnevezéseként. Silver a hipertext- és kibertext-elméleteket, a számítógép által támogatott kooperatív munka és az ember-gép interakció kérdéseit „réginek”, a kiberkultúra-, az információs társadalom- és az új médiakutatást pedig „újnak” tekinti.¹⁵

¹⁴ A közösségi sw-ek világában természetesen tűnhet „kezdetnek” ez a konferencia – elég azonban, ha csak Michael Benedict 1991-ben megjelent *Cyberspace*-kötetére gondolunk, hogy belássuk, Wellman elég önkényesen tekinti saját konferenciafellépését a folyamat „kezdetének”.

Silver a történeti szakaszolást és a tipológiaalkotást segítő „műfajt” keresi. Átláspontja szerint az úttörő korai alapművek után, 1995-től 1997-ig tartó időszakban az antológiák elszaporodása jelezte a terület iránt megnyilvánuló akadémiai figyelem fokozódását.¹⁶ A túlságosan lassú és kötött témájú folyóiratokkal szemben ezek (és az *online* magazinok) bizonyultak megfelelőnek egy ilyen bizonytalan körvonalú és robbanásszerűen gyarapodó témában való publikálásra. Az első antológiák az Internet és a mindennapi élet, a közösségi élet és a civil társadalom kapcsolataira, vagyis a kibertér kulturális, társadalmi és politikai aspektusaira irányították a figyelmet. A főként média- és kommunikációelméleti tanszégekről érkező szerzők a legkülönbözőbb megközelítésekkel és módszerekkel éltek, amelyek az olvasótól is megkövetelték az interdiszciplináris gondolkodást: tartalomelemzés, etnográfia, feminista kiborg-politika, foucault-i diskurzus-analízis, kritikai kultúrakutatás, kommunikációtörténet, *online* interjúk. Noha a szerzők sajnos kizárólag akadémiai berkekből kerültek ki, ez nem vezetett száraz, politikai elkötelezettség nélküli írásokhoz. A kritikai, sztereotípiák ellen küzdő szövegek mellett az esettanulmányok az elektronikus kultúra peremvidékére is nagy figyelmet fordítanak. Silver szerint jellemző, hogy a szerkesztők – fittyet hányva a tudományos hierarchiának – a legkülönbözőbb korú és státuszú szerzőknek nyújtanak lehetőséget.

Az ezredforduló utáni időszak antológiáiban tetten érhető a változás. A nagyobb témák: a kibertér (történeti, szimbolikus és kísérleti) diskurzusai; kultúrakutatás; *online* közösségek; digitális identitások és testképek; szubkultúrakutatás; kutatási módszerek. Megjelenik – jellemzően erősen kritikai szemüveggel – a gazdasági-geopolitikai tematika. Újra előtérbe kerülnek a technológiai kérdések, az adattárolástól a fordítások problémáig.

Számunkra úgy tűnik, Wellman felosztása és Silver témaeltára egyaránt hiányos. Az általunk elkülönített négy ágazat megközelítései keverednek az áttekintésekben, és óhatatlanul leegyszerűsítik a kutatások térképét. A következő fejezetben arra vállalkozunk, hogy az Internet társadalomtudományának belső szerkezetéről és jellegzetességeiről a rokon területektől pontosan elhatároltan fogalmazzunk meg leíró és elemző állításokat.

¹⁵ Az, hogy ez az új „metaterület” az akadémiai státusz valamennyi jegyével rendelkezik (online és offline szervezetek, nagy konferenciák, referált folyóiratok, egyetemi szakok brilliáns, új elméletekkel előálló diákokkal), és hogy kialakulóban van az irányzat (nyugati) kánonja, olyan elméletalkotókkal, mint Manuel Castells, Howard Rheingold vagy Donna Haraway, nem fedheti el Silver tipológiájának tökéletes elhibázottságát. Silver – a részt és az egészt összekeverve – az Internet-kutatás alrendszerének tartja az információs társadalom elméletét, miközben a helyzet pontosan fordított. Rádásul evvel ütköztet mind azoknak a kezébe, akik éppen azért bírálják a digitális világgal foglalkozó társadalomkutatókat, hogy az Internettel megmagyarázni vélnek minden, annál azért sokkal komplexebb társadalmi jelenséget.

¹⁶ A Silver által kiemelt három alapmű: Jones, Steve (szerk.): *Virtual Culture: Identity & Communication in Cybersociety* (1997); Bell, David: *An Introduction to Cybercultures* (2001); Trend, David (szerk.): *Reading Digital Culture* (2001).

Az Internet társadalomtudománya

Az Internet társadalomtudományát a belső tartalom szerint lehetetlen tipizálni. Szerveződése diszkurzív, és ugyan létezik kb. két tucat nagyobb tematikus vonzópont, a köztük lévő keresztkapcsolatok és sokszáz kisebb téma zavaró jelenléte miatt még jó ideig bele kell törődnünk abba, hogy ez a tudományterület témák és diskurzusok mozaikjaiból épül fel. Ennek megfelelően a belső tagolás és a jellemzés is elsősorban formai és műfaji változók mentén történhet. A következőkben öt ilyen lehetséges szempontot mutatok be, valamennyit egy-egy ismert szakirodalmi példával illusztrálva.

Kontextusok és problémák

Amit az Internet társadalomtudományának meghatározásakor „kontextusnak” nevezünk, az valójában olyan, már korábban kialakult tudományos probléma, melynek megoldásában növekvő szerepet játszhatnak az Internetre vonatkozó kutatások frissen megszülető eredményei. Ez a jellemző gondolati útvonal (miszerint az Internettel kapcsolatos tematikát egy meglévő kontextus vonja be saját fogalmi körébe) azonban fordítva is működhet: az Internet-kutatás eredményeként leírt jelenségek elemzéséhez és elmélyült fogalmi megragadásához az Internet-kutató keresi meg a kontextust, és azt bevonja saját problémamegoldási kalandjába.

Példa: A hacker etika

A *hackerek* – noha előtörténetük az 1920-as évek telefonbetyárjai, a phreakerek korszakáig nyúlik vissza, jellegzetes internetes szubkultúrát alkotnak.¹⁷ A *hackerek* a pénzkereseten, a virtuális közösségen és az információgyűjtésen túl az önfeledt szórakozás és a szellemi kihívások terepét látják a számítógépben és az Internetben. Pekka Himanen könyve ehhez a jelenséghez keres és talál kontextust – nem is akárhol. Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művét hívja segítségül, hogy igazolja: az információs kor meghatározó jelenségeit (személyi számítógép, Internet) egy újfajta munkaerőköles hívta életre. E világot átformáló technológiák megalkotói megszállott programozók voltak, akik örömmel osztották meg munkájuk eredményeit másokkal. A *hackerek* így lettek az információs korszak emblemikus szereplői, egyenesen hősei. A protestáns etikától gyökeresen eltérő *hacker* attitűd jobban illeszkedik az információs kor technológiájához: miközben elképesztő kreativitást szabadít fel, olyan létező etikai ideálokat erősít meg, mint az egyenlőség vagy a magánszféra szentsége.

Himanen egészen a középkorig nyúl vissza: a feudális felfogásban a munka büntetés, ami a Paradicsomból való kiűzetéssel szakadt az emberre. Az élet célja: várni a vásárnapra, Isten megszentelt pihenőnapjára. A protestáns munkaetika szimbolikus

¹⁷ Sok gondot okoz – az elméleti irodalomban is – a hacker kultúra állandó összekeverése a crackerek károkozásra „szakosodott” szubkultúrájával.

napja ezzel szemben a péntek, a szakadatlan, kötelességtudó munkavégzés ünnepe. A *hacker* munkaetika különbözik mindkettőtől, bár a vasárnapra jobban hasonlít. A legnagyobb különbség az, hogy nem a semmittevés napját látja benne, hanem az alkotás örömét, melynek érdekében akár kevésbé érdekfeszítő tevékenységekre is hajlandó, ha szükséges. Ezáltal a munka világának protestáns komolysága benyomul a szabadidő tervezésébe is. Újabb és újabb határidőket kell túlélni, a hét minden napját optimalizálni kell: ez a vasárnap „elpéntekesítése”. A *hacker* ezt a folyamatot szeretné megfordítani: hisz az automatizálásban, ami megszabadítja őt (és mindenki mást) a rutinmunkától. A rugalmassá vált időt arra használja, hogy a saját életét minél kevésbé gépiesen élhesse – ez pedig a péntek „elvasárnaposítása”. Ezt sok esetben akár hatékonysági megfontolások is alátámaszthatják: hosszabb időtartamok teljesítményét értékelve több teret hagyunk, hogy a kreativitás a saját ritmusa szerint működhessen. A legfőbb érv azonban végső soron mégis csak az, hogy értékes, tartalmas életet szeretnénk élni.

Himanen könyve éppen azért válhatott gyorsan klasszikussá, mert egy régóta szem előtt lévő és sokszor leírt jelenséget párosított össze – sikerrel – egy sokkal átfogóbb kontextussal.

Témák és diszciplínák

Számos ponton hasonlít a kontextus-keresés dramaturgiai útjaihoz az Internet társadalomtudományának az a jellegzetessége, hogy egy-egy probléma megoldásához sok társadalomtudomány fogalmi-módszertani készletét használja fel, miközben az egyes társadalomtudományi diszciplínák sok Internet-jelenséget vonnak be saját problémáik elemzésébe. Az interdiszciplinaritás felszíne alatt tehát bonyolult rajzolatokat találunk, s ezt az egyik leginkább sajátos témával, a digitális szakadék kérdéskörével szemléltetem.

Példa: a társadalmi megosztottság

Az Internet-kutatóknak viszonylag gyorsan szembesülniük kellett avval, hogy az Internet-hozzáférés és az Internet-használat eltérő mintázatai mögött magyarázó változóként a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek (is) feltűnnek, egészen a települési mikroszintig. Eközben az Internet-penetráció világméretű növekedése is hamarosan egyértelművé tette, hogy a fejlett és a fejletlen társadalmi entitások szembeállításának geográfiája a hálózaton is újratermeli magát. Fogalmi keretekért, módszertanért tehát azokhoz a diskurzusokhoz és tudományokhoz kellett fordulni, amelyek – elsősorban a szociológia és a politikatudomány műhelyein és iskoláin belül – már jó ideje, predigitális kontextusban foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel. A hatvanas évek szülöttei, a társadalmi egyenlőtlenségekkel foglalkozó aktivista irodalom, valamint az információs és kommunikációs világegyenlőtlenségek nemzetközi szervezetek által is képviselt irányzatának hagyománya egy ideig jó szolgálatot tett az Internet-kutatóknak, ám egyre több rés támadt a fogalmi építményeken: kiderült,

hogy az Internet fejlődése és valóságátalakító hatása olyan intenzív, hogy a hagyomány nem elég, új standardokat, fogalmakat és tipológiákat kell teremteni. A digitális megosztottság (*digital divide*) homogenizáló terminusa helyére ezért a megosztottság számtalan részformája (már nem a hozzáférés, hanem a használat, majd a használat minősége, emögött pedig a kognitív és kulturális megosztottság) került, s mostanra inkább a változások dinamikája, mintsem a pillanatnyi arányok állnak a figyelem középpontjában.

Tiszta és kevert műfajok

Amikor az Internet-kutatás négy ágazatát különítettük el, a köztük lévő határvonalakat és műfaji jellegzetességeket egészen élesen sikerült kirajzolni. Ha azonban az Internet tárgyú publikációkra nézünk, kiderül, hogy alig találunk tiszta kategóriákat: aki technológiát fejleszt, igyekszik egy kis elméleti megalapozást is keverni a közleményébe, és az Internet kutatás eredményeinek ismertetése után a szerzők szívesen lépnek tovább a kitágítás irányában. A hívószavak és a témák ennek megfelelően egészen különböző kérdéseket és ismereteket kapcsolnak össze egyetlen problémakörön belül.

Példa: az elektronikus tanulás

Az egyik legnépszerűbb kutatási irány, az „elektronikus tanulás” (e-learning) olyan gyűjtőfogalom, amelynek érvényessége valamennyi kategóriára kiterjed, és nagyon gyakran egyetlen közleményben akár mind a négy ágazatra jellemző jegyek is feltűnnek. Mivel a tanulással kapcsolatos tranzakciók megfigyelése és mérése különösen fontos az *online* oktatórendszerek tervezésekor, az *online* kutatás magáénak érzi a területet. Az Internetkutatás biztosítja az empirikus „gyűjteményt” (az elterjedés mértékére, az alaprendszerekre és felhasználói tapasztalatokra vonatkozó információkat), hogy innen jussunk el az Internet társadalomtudományáig, ahol a feltett kérdések már a tudásszerzés, a tudásátadás és a tudásszervezés legáltalánosabb kategóriát érintik, messze kitágítva a látszatra kizárólag pedagógiai relevanciájú terület határait. Mivel azonban aligha lehet az elektronikus tanulásról átfogó társadalomtudományi kontextusban úgy beszélni, hogy az nincs lehorgonyozva a jelenségszintre, a közlemények legtöbbször sajátos hibridek, amelyek egyidejűleg mutatják fel legalább két ágazat jellegzetességeit.

A narratíva méret-problémái

Az információs társadalomról szólva annak irodalmát korábban Nagy, Kicsi és Mini Narratívára¹⁸ osztva elemeztem. Ez a hármasság szerencsésnek látszik az Internet irodalom esetében is. A Nagy Narratíva az Internet-jelenség egészét helyezi nagyívű társadalombölcseleti keretbe, a Kicsi Narratíva a kurrens társadalomelméleti szótár szintaxisában fogalmazza meg tárgyát (globalizáció, hálózatosodás, kultúrávál-tás), a Mini Narratíva pedig rész-kérdéseket választ ki, amelyeket (például a partnerkapcsolatok szervezésének a hálózattal beköszöntő új paradigmáit) azután nagy felkészültséggel, alaposággal és erudícióval elemez.

Pierre Lévy Nagy Narratívája

Az Internet társadalomtudományának legnépszerűbb és legtöbbet hivatkozott műve (talán Howard Rheingold „Virtuális közösségek” című munkája mellett) Pierre Lévy „Kollektív intelligencia” című, 1997-ben megjelent könyve,¹⁹ amely az Internet (a kibertér) jelenségét a teljes társadalomtörténeti kontextusba helyezi, egyenesen evolúciós dimenzióban értelmezve a jelen és a jövő várható történéseit.

Lévy az emberi közösségek térhasználatát és térfogalma felől építi fel elméletét, négy „teret” különítve el: a Földet mint a fizikailag természetesen adott életteret; a területiális teret, amelyet már szabályok konstituálnak, a „termelt” javak által megrajzolt áru-teret és a tudás terét, amely bizonyos értelemben már a kezdet kezdetétől fogva „virtuális”. Ennek a négy térképzetnek és valóságos térviszonynak a kontextusában jelenik meg az Internet mint a késő huszadik század fejleménye, ami a tudás terének forradalmasítása révén magát a társadalmat forradalmasítja, elhozva az időt egyfajta „új humanizmus” kialakulásához.

Elmélet és gyakorlat

Az Internet politikáját bölcs háttéranyagokkal megalapozni kívánó politikus számára ezek az elméletek persze semmit sem mondanak. Örömmel gyűjtik be viszont az Internet-kutatás eredményeit, mert azok (növekedésről üzenő) statisztikáit fel lehet használni a politikai marketingben. A kérdés tehát a következő: Az Internet társadalomtudománya hogyan tud úgy mozogni a saját absztrakciós szintjén, hogy eközben mégiscsak ad „inputokat” a gyakorlat, a politikai és üzleti tervezés számára?

¹⁸ Z. Karvalics László (2001): Bevezető az információs társadalom tudománytörténetéhez. *Információs Társadalom*, 2001/1. pp. 34-49.

¹⁹ Angol kiadása: Lévy, Pierre: *Collective Intelligence. Mankind's emerging world in the Cyberspace*. Helix/Perseus, 1997

Példa: hogyan dolgozzon az IT Mentor?

A közösségi hozzáférési pontok (például az ún. „teleházak”) egyik leggyakoribb problémája, hogy megfelelő módszertani, illetve didaktikai kultúra híján az Internet elé ülő járatlan érdeklődőből nehezen lesz a használat egyre több részlete iránt elkötelezett felhasználó. Az Internet-kutatás sok mindent elárul arról, hogy mi a „kezdők” társadalmi összetétele, mi jellemzi őket, hányan vannak, milyen attitűdökkel rendelkeznek. Azt azonban, hogy mi lehet az a mód, ahogyan ők „megszólíthatók”, nem lehet Internet-kutatással megállapítani (mivel éppen az Internet előtti szakaszról van szó). Ennek megfelelően indultak meg azok a kutatások, amelyek a tevékenységszerkezet, a társadalmi helyzet, a közösségben elfoglalt hely és az értékvilág metszéspontjainak feltárásával azt akarták kideríteni, hogy az Internet-használat iránti érdeklődés felébresztéséhez a személyiség mely pontjaira való hatásgyakorlás lehet alkalmas eszköz. Kiderült, hogy ennek nélkülözhetetlen alapfeltétele a személyes közvetítettség, az interakció. Szervesen következett mindebből, hogy az eleve perszonalizált, segítő közegre épülő Internet-polgárrá válás tömeges megvalósításának és „intézményesítésének” egy olyan szakembertípus lehet a legjobb eszköze, aki a bizalmi térben működve, mentori szereppel segíti az első lépéseket. Abban a pillanatban, hogy ezt a szerepet sikerült meghatározni, felvetődtek a következő kérdések: Hogyan lehet összeállítani a mentorok „fegyvertárát”? Milyen *online* elérhető tartalmakat célszerű kiválasztani a munkájukhoz? Milyen módszerekkel segíthetnek a legjobban? A válaszokhoz kultúraszociológiai, befogadás-esztétikai, didaktikai és más szempontok figyelembevételével, szerteágazó háttérismeretekre építve formálódnak a válaszok.

Az Internet társadalomtudományának néhány trendje

Az NKFP program keretében folyó kutatásunk részeként a friss Internet-irodalom mintegy félszáz sokat hivatkozott könyvről, illetve tanulmányáról készítettünk összefoglalót, és összeállítottuk az Internet társadalomtudományának reprezentatív bibliográfiáját, amely csak elvétve tartalmaz a másik három kategóriába eső szakkönyveket. A szakmai termés ismeretében három olyan tendenciát látunk kirajzolódni, amelyek a következő időszakban meg fogják határozni a kutatások irányát, ill. a domináns témákat. Befejezésül röviden ezeket tekintjük át.

Az antropológia felértékelődése

2001-ben jelent meg az a két könyv, amelyek váratlanul az érdeklődés középpontjába helyezték az antropológiai szemléletet. Dan Miller és Don Slater megmutatta, hogy a trinidadi társadalom hogyan vonta be mindennapjaiba az

²⁰ Mindkét könyvet ld. a közölt bibliográfiában* Ide – konzekvensen az előzőekkel – legalább szerző és zárójeles évszám kell**RA**

Internetet, Paula Uimonen pedig Délkelet- Ázsia (elsősorban Malajzia és Laosz) kiberpionírjainak motivációs világát tárta fel.²⁰ Nyomukban azóta mintegy féltucat releváns könyv igyekszik kiterjeszteni az antropológiai univerzumot az Internetre.

Viszonylag könnyen rekonstruálható, hogy az Internet-használat tömegesedésének el kellett érnie egy olyan küszöböt, amelynek átlépése után már kiterjedt és releváns antropológiai kutatások indulhattak el. Talán még izgalmasabb azonban arra felkészülni, hogy a fejlett társadalmakban már közelebb az az időpont, amikor az Internet-penetráció szinte 100 százalékosnak, a hálózati kultúra pedig a mindennapok „alaprétegének” lesz tekinthető. Ekkor ugyanis a környezet „készletvilága” (tárgyak, szokások, kulturális hagyományok), amelyre az antropológia épít, olyan radikálisan átalakul, hogy ezt a társadalomelméletnek is követnie kell majd, s emiatt várhatóan egyre több szakmunka csúszik át az adatoló, krónikás „kvázi-néprajzi” mezőből a Nagy Narratívának megfelelő antropológiai mezőbe.

A vizsgált jelenségek kiterjedésének növekedése

Az Internet megállíthatatlanul terjed: hamarosan eléri az egymilliárd felhasználót. Evvel párhuzamosan a hálózaton hozzáférhető tartalom mennyisége is exponenciálisan nő. Egyre nagyobb méretű hálózati közösségek, összekapcsolt „megagépezetek” jönnek létre. A társadalomelméleti reflexió ennek megfelelően egyre nagyobb „alakzatokat” választ vizsgálati egységnek. A szubkultúrák, a szakmai közösségek vagy az egyes nemzetek felhasználói helyett mindinkább a globális erőter, az új szerveződési rendszerszintek és formák kerülnek előtérbe. A „kibergeográfia” irodalma láthatóvá is tesz néhány világméretű összefüggést, Castells metaforája pedig, amit egyik könyvének címéül választott („Az Internet-galaxis”) azt jelzi, hogy mindennek van egy belső, inherens dinamikája is: az Interneten mint technológiai platformon egymás mellé kerülő tartalmak és szolgáltatások mély szinergiájának felismerése összekapcsolódik az Internet valódi mélységeire és méreteire való rácsodálkozással.

A politikai kontextus felerősödése

Az Internet kiberkorszakának „alternatív kultúrája” apolitikus, sőt antipolitikus magatartásmintákban is jelentkezett. Viszonylag hamar kiderült azonban, hogy az „elektronikus demokrácia” vagy az „online szavazás” diskurzusán túl nagyon sok megkerülhetetlen kérdés van, amelyeknek a természete mélyen politikai, megragadásuk pedig elsősorban politikatudományi megközelítést igényel.

A méret problémákra rímelve ez elsősorban a transznacionalizálódásban, az együttélés jogi és politikai kereteinek határokat átlépő dinamikájában, az Internet-gazdaság és az Internet-kultúra globális versenyképességi kategóriákra való lefordítá-

²¹ Gondoljunk csak az Európai Unió információs társadalom politikájára, „a tudás Európája” vagy éppen a „barátságos Internet” koncepciójára, a *NetFiesta* eseményeire, stb.

sában jelentkezett,²¹ de gyorsan kiderült, hogy ennél talán még érdekesebb lesz a lokális dimenzió. Nemzetállami szinten az e-kormányzati programok – egy új közéleti-közpolitikai minőség felé mutató trendet követve – elkezdtek átformálni az együttélés, a hatalom, a tranzakciók, valamint az állam és polgárai között fennálló viszonyok kereteit. A mai tanulmánytermés talán leginkább meghatározó része már ezekkel a kérdésekkel foglalkozik, miközben a felszínen az Internet választási kampánycélokra való felhasználása és általában a politikai mozgalmak számára az internet által nyújtott új lehetőségek és működési módok látszanak a legizgalmasabb témáknak...